

ERRORS DE TRADICIÓ CLÀSSICA

PER

CARLES GARRIGA I SANTS

Universitat de Barcelona

Segons com es miri, la tradició clàssica no és sinó una llarga sèrie d'errors i d'interpretacions falses. Hi ha canvi, i hi ha història. No concebem la tradició clàssica com a una repetició exacta de les informacions antigues, que, d'altra banda, sovint no són unànimes. Cada moment històric fa la seva lectura del passat o, encara millor, les successives lectures del passat s'erigeixen en història i en són formadores. Són lectures parcials i llur objectiu primer no és el del respecte a les fonts: això és competència de la ciència i de l'erudició.

Malauradament, massa sovint hem vist confondre tradició clàssica i ciència de l'antiguitat i hem vist encara més sovint, com es pretenia estudiar aquella amb els criteris d'aquesta. Els resultats són lamentables, encara que puguin satisfer la vanitat d'aquells que es considèren dipositaris d'aquell saber il·lustre. Amb un posat condescendent, denuncien la ignorància d'un autor medieval que cita malament un vers de Virgili o que desconeix què és la tragèdia sense considerar quin sentit tenen aquelles paraules en el conjunt de l'obra i com s'insereixen en el sistema cultural al qual pertanyen.

No és, doncs, d'aquests "errors" dels que vull parlar. A més, en molts casos no en sabem ni l'origen. Si, per exemple, llegim que Filomela fou transformada en rossinyol — per recordar un cas prou conegut —, no n'hem de culpar pas un poeta medieval, ni un autor modern; ni tan sols un autor antic. Sabem que en les primeres versions era Procne qui va sofrir la metamorfosi en rossinyol, mentre que Filomela va ser convertida en oreneta. Aviat, encara en el món antic, els papers es van canviar. Ens podem obstinar a afirmar que algú va cometre un error que va tenir una llarga fortuna. Però potser no n'hi va haver cap, d'error. Potser va ser un acte voluntari per motius poètics o de simple coherència quan ja s'havien esvaït els actes rituals associats amb el mite i que li donaven un sentit. Filomela, que per un joc de paraules

pot significar “amiga del cant”, podia ben fàcilment canviar d’oreneta a rosinyol. I les successives generacions de poetes podien haver acollit sense cap motiu de blasme una tradició autoritzada.

Des d’aquest nou punt de vista, portat a ultrança, hauríem d’assegurar que d’errors mai no n’hi ha, en cap cas. Si un fet és funcional no és un error i és difícil, en literatura, sostenir l’existència de fets no funcionals en un text determinat. Però una posició tan rígida ens condueix a pensar que tot val i en darrer terme a la incapacitat de percebre defectes o anomalies. L’única via de solució és acudir a la historicitat del text que llegim: si l’anomalia no és unànimement acceptada pels seus contemporanis aleshores és legítim que parlem d’“error”. Una traducció defectuosa sempre serà defectuosa, però només serà un error si és pròpia d’un únic text: la cultura no en comet d’errors, que són propis dels homes. Els errors que entren a formar part d’un sistema cultural s’eleven a categoria històrica.

De tot això se segueix que entenc com a errors aquells fets textuais que, en una hipotètica edició actual, poden ser corregits — o almenys anotats — en la mesura que en el moment de llur publicació ja havien estat vistos com a anòmals o ho havien d’haver estat pel fet de no correspondre’s amb allò que en l’època era entès com a adequat. Vist així, d’errors no n’hi ha gaires i, d’altra banda, ens atensem al camp de la crítica textual, com no podia ser altrament si del que parlem és pròpiament d’“errors”.

El primer exemple que vull considerar servirà per començar a il·lustrar el que estic dient. En el capítol 153 del *Tirant lo Blanch*¹ el duc de Macedònia acusa Tirant de traïdor i li pregunta (p.349): “¿Seríeu vos, per ventura, Canatre, que pres sa jermana Marquareu e forçívoltment [l]a violà e passà-se’n a la ost dels romans e trahí per diners a son senyor natural e tot lo seu camp?”. Deixo ara de banda l’afer de la traïció, que no sé que estigui testimoniada enlloc, i em centro en els noms dels personatges: són Cànce i Macareu. En la novel·la de Joanot Martorell, com podem veure, hi ha canvi de sexes; Canatre és el germà i Marquareu la germana. La raó d’això per a mi és obscura; en qualsevol cas és facilitada pel fet que Canatre pot sonar a masculí (encara que Marquareu no és gaire femení, és clar). Resta el dubte si l’autor de la novel·la coneixia alguna versió de la llegenda on figurés un episodi de traïció i que presentés els personatges amb els papers sexuals que hem vist.

Casos com aquests són els que ens han d’imposar una cautela extrema-

¹ Cito per l’edició d’A. Hauf, *Tirant lo Blanch*, València 1990.

da a l'hora de parlar d'errors. La temptació és de respondre-hi afirmativament, però no disposem de cap evidència contemporània del text que ens doni seguretat en cap dels sentits.

Ho deixo aquí i passo al segon exemple. També és del *Tirant lo Blanch*. La princesa Carmesina fa una reprensió a Tirant (cap.170, pàg.413): “Però par-me que tu deus haver begut de aquella aygua de la font hon morí lo bell Narciso, qui fa fugir de la memòria totes les coses passades ensemps ab la honor”. Que Narcís va tenir problemes amb una font és prou sabut; més discutible és que aquella font tingués la propietat de fer fugir de la memòria les coses. Aquí sembla que l'autor del *Tirant* ha fet un creuament amb el riu Lete (o Letes, com ho trobem escrit habitualment en els textos del s. XV). En aquest cas, també tenim la temptació de pensar que hi ha un error, i la temptació esdevé quasi certa si llegim el passatge corresponent en la traducció italiana de Lelio Manfredi², acabada, molt probablement, abans de l'any 1521; molt propera en el temps, doncs, a la publicació de la novel·la original³. La traducció és aquesta: “Onde parmi che di havere bevuto di quella acqua di quel fiume che è appreso agli campi Elisii, che fa fuggire dalla memoria tutte le cose passate con l'honore insieme” (Libro 5,11). És a dir, que Manfredi ha corregit Martorell, ha entès que hi havia un error i ha decidit de posar-hi remei. En el text de Martorell hi ha, efectivament, un error de tradició clàssica, percebut i corregit per un quasi contemporani que, d'altra banda, possiblement tenia una formació humanística no impròpia del seu temps i en qualsevol cas superior a la de Joanot Martorell. Una dada addicional sobre el mateix argument la podem trobar en un altre passatge de la novel·la. En el capítol 172 (significativament quasi a tocar, doncs, del troç anterior) llegim (pàg.415): “Mirau Virgili, qui fon tan gran poeta, com fon decebut per una donzella que :l féu star penjat dins un cove una nit e hun dia a la vista de tot lo món, per bé que la vènia (s.e. venja) que:n féu fon molt gran, però ell restà ab sa vergonya. Mirau Aristòtil e Ypocràs, grans philòsofs”. La traducció italiana es limita a dir (Libro 5,13): “Guardate Virgilio, che fu poeta celeberrimo, Aristotile e Hippocrate”. Sempre hi ha la possibilitat d'un oblit per part del traductor, però és millor sospitar que la cultura de Manfredi li impedia

² Publicada a Venècia l'any 1538. N'hi ha una reedició moderna: *Tirante il Bianco*, a cura di A.M. Annichiarico-M.L. Indini-M. Majorano-V. Minervini-S.Panunzio-C. Zilli. Introduzione di Giuseppe E. Sansone, Roma 1984.

³ Per les circumstàncies de la traducció de L. Manfredi i per la cronologia, vegeu G.E. Sansone, “El *Tirante* de Lelio Manfredi”, *Estudis de Llengua i Literatura catalanes* 6 (Miscel·lània Pere Bohigues 3), Abadia de Montserrat, 1983, pàgs. 291-307.

acceptar com a interessant una notícia tan “medieval” a propòsit de la vida de Virgili (si bé en aquest cas jo no parlaria d’un error de Martorell).

L’últim exemple pertany a la *Faula de les amors de Neptuno i Diana*⁴. Aquesta obreta, editada per R. Miquel i Planes⁵, es pot llegir, a més, en dues reedicions més recents amb ortografia normalitzada⁶ i també, evidentment en el manuscrit conegut amb el nom de *Jardinet d’Orats*⁷. En un lloc on es parla de Júpter llegim (f.112v., ll.6-7): “E per ço fet cridar lo seu fill nat de Mayafel denunciador de son sacret voler, trames aquell ala antiga sala...”. M’imagino que tothom sap que el fill de Júpter amb funcions de mis-satger és Mercuri, la mare del qual és Maia. Però si se sap s’hauria d’escriure; no n’hi cap de Mayafel, i és el cas que, si no s’hi posa remei, poden passar cinc-cents anys més i els lectors d’aquesta narració aniran llegint el mateix nom fantasmagòric. Miquel i Planes fou un editor excel·lent, que es limitava a transcriure allò que llegia: tots els filòlegs saben que les seves edicions són sinònim de garantia. Però també es podia endormiscar de tant en tant i aquí no va entendre la frase, que s’ha de llegir així: “E per ço fet cridar lo seu fill nat de Maya fel denunciador de son sacret voler, trames aquell a la antiga sala...”.

Aquest és un error clar de tradició clàssica, probablement no atribuïble a l’autor, sinó als publicadors successius. Però continua essent un error; a més, són ben pocs els textos medievals que conservem de mà de l’autor original. Per a nosaltres la font única de la *Faula* és en el *Jardinet d’Orats* i cal corregir-la.

⁴ El títol sencer és aquest: “Faula de les amors de Naptuno y Dyana, ab la transformacio de aquella en rocha per la ira de Cupido, feta per Claudiano poeta y transladada en vulgar de cathalana lengua”.

⁵ R. Miquel i Planes, *Novelari català*, Barcelona 1911.

⁶ A. Pacheco, *Novel·letes sentimentals dels segles XIV i XV*, Barcelona 1970 i A. Pacheco-A. Bover, *Novel·les amoroses i morals*, Barcelona 1982.

⁷ Copiat l’any 1486, es conserva actualment a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona. L’obra és entre els folis 105r i 106r.